

Szépe György tanulságos emlékezete

Bánréti Zoltán

1. Nemzedékem sok tagjának -- nekem is -- Szépe György atyai barátunk, mesterünk volt. Ő a magyarországi modern nyelvtudomány egyik úttörője. Új dimenziókat adott Magyarországon a nyelvészet művelési módjának, az anyanyelvi és idegennyelv oktatásnak, az egyetemi bölcsészképzésnek és a tudománytörténetnek. Varázslatos ember volt, játékos, kreatív szellem, aktivizmussal, egyéni filozófiával. Mindig olyan összefüggésekbe helyezte a dolgokat, melyekre mások nem gondoltak. Különleges tehetségét mindenki megérezte, aki a közelébe került és soha nem felejtette el.

2. A dátumok nem igazán tükrözhetik életének igazi ívét: 1953-ban fejezte be a magyar-francia szakot, 1969-ben bölcsészdoktorátust, 1972-ben kandidátusi fokozatot, 1982-ben egyetemi tanári címet (JPTE), 2000-ben egyetemi magántanári címet (ELTE BTK), 2008-ban az MTA doktora címet szerzett. Ám a karrier állomásain túl, Szépe György egész életében úttörő volt a szó legnemesebb értelmében, ezt leleményesen művelte, előítéletekkel nem törődve, az ügyek iránti alázattal és méltósággal. Ő maga saját életét extenzív életnek nevezte. Útjának első állomásait a nagykőrösi szülői házból hozott kultúra, erkölcs és nyelvismeret alapozta meg (egyetemista korában már 6 nyelvet beszélt és értett néhány további nyelv filológiájához is). A debreceni és budapesti egyetemen a 40-es évek végén és az 50-es évek elején a kor legkiválóbb nyelvészeinek, filológusainak, irodalomtudósainak és filozófusainak kurzusait hallgatta. Első tudományos szereplése 21 éves korában egyetemi hallgatóként a Nyelvtudományi Társaság 1952-es szegedi vándorgyűlésén volt, ahol azt javasolta, hogy változtassák meg a bölcsészképzésben a történeti és leíró nyelvészet oktatását úgy, hogy ne egyszerűen idői sorrend legyen köztük, előbb az egyik, aztán a másik, hanem előttük egy általános, elméleti keretet kellene tanítani a nyelv szinkrón és a diakrón oldalainak összefüggéseiről. Miért éppen ezt vetette fel? 57 évvel később annyit mondott erről, hogy azért, mert így jobb lett volna a hallgatóknak, mélyebb képet adhatott volna, mert a szinkron nyelvet leíró túl „simának” láthatja a nyelvet, a diakróniát leíró pedig nehezebben éri el a történeti rendszer-metszeteket. Itt érhető tetten először az, ami aztán egész munkás életében motiválhatta, nagyon egyszerűnek tűnő dolog: az, hogyha az emberek számára a dolgok jobbá tehetők, akkor tegyük is azokat jobbá.

3. 1953 július 15-től volt hivatalosan munkatársa az MTA Nyelvtudományi Intézetének, később osztályvezetője lett, majd tudományos tanácsadója, 2000 december 31-ig. Az 1953 és 1957 közti években alakult ki, -- ahogy ő mondta -- a felfogása a különféle kérdésekről és azok nyelvi vonatkozásairól. Lenyűgözték a nyelvek és rendszereik, de ennél több érdekelte: a nyelv és az ember meg a nyelvek és az emberek. Mindez az ő számára egyszerre jelentett problémákat és feladatokat, melyekhez a nyelvészet művelése révén férközött közel. A legelső probléma talán az ötvenes évekbeli magyarországi nyelvtudomány világtól elzártsága volt. Akkor még egy ideig nem vehettek részt a nemzetközi szellemi élet pezsgésében, kimaradtak a korabeli kultúra teremtő kríziseiből. Ez a kor legnagyobb magyar nyelvészeit is nyomasztotta. Szépe úgy látta, hogy az akár drámai változások vagy éppen kulturális krízisek nem ártanak egyetlen kultúra történetének sem. Azt mondta: „azért nem ártanak, mert összefogják azokat az embereket, akik nagy felelősséggel azt érzik, hogy lehetne egy dolog jobb, és ha így van, akkor csináljuk úgy, hogy **legyen** jobb”. Barátjával Fónagy Ivánnal elmentek a börtönéből néhány évvel korábban kiszabadult Szalai Sándor szociológus előadásaira, melyek témája a matematikai logika volt. Szalai ekkor már ismerte Chomsky

munkásságát, és ő adta Szépe kezébe Chomsky első könyvét. Ez volt a magyarországi generatív nyelvészet startja. Saussure és a prágai iskola után itt találta meg Szépe azt a pontot, ahol be lehetett kapcsolódni a világ szellemi életének egy izgalmas vonulatába. Nem hitt semmilyen megváltó tudományos eszmében, mindig hangsúlyozta nyelvészeti tudásunk korlátait. De alaposan kipróbálta a generatív modellt, például innovatív tanulmányt írt a lexikon komponens helyéről, a nominális mondatról, elkészítette az első magyar generatív fonológiát, a topic-comment tagolódás és a szórendi változatok jelenségekörét beleillesztette a magyar generatív szintaxisba. A kompetencia - performancia megkülönböztetés termékenynek bizonyult az irodalomelmélet, a folklór, a pszichológia, a szemiotika és más társadalomtudományok számára is, egy sor interdiszciplináris kutatás indult meg a 60-as, 70-es években. Szépe ott volt mindenütt. Ezek a küzdelmes évek szerencsésen és győzedelmesen zajlottak le. Szépe nem volt egyedül, nyelvészek, irodalmárok, pszichológusok, szemiotikusok, filozófusok, néprajztudósok, matematikusok, fizikusok lettek szövetségesei. Szerencsés volt az is, hogy az USA-ban Lotz János megszervezte a Ford ösztöndíjat, melynek révén kiváló magyar társadalomtudósok jutottak el az élvonalbeli amerikai egyetemekre. Európa után Amerika is elérhető lett a magyar nyelvészet számára, ezt már nem lehetett visszafordítani. Telegdi Zsigmonddal közösen 1964-ben megalapítják az ELTE BTK Általános és alkalmazott nyelvészet szakját. Kurzusai legendások voltak, hallgatóiból egy új nyelvész-nemzedék került ki, melynek tagjai majd egyetemi tanszékeken, a Nyelvtudományi Intézet Strukturális és Alkalmazott nyelvészeti osztályán viszik tovább azt, amit Szépétől kaptak. Ez boldogságos feladat volt, mert Szépe nemcsak nyelvészetet tanított, hanem közösséget szervezett, egyenrangú tagokból álló tudományos csapatot a korszerű nyelvészet közösségben történő, kreatív művelésére. Szerencsém volt, én is tagja lehettem ennek a csapatnak. Hogyan tanított minket? Nemcsak azt mondta el, hogy ő vagy mások a legfrissebb munkáikban mire jutottak, hanem részletesen és hangsúlyosan azt is, hogy mit nem tudunk, milyen meg nem válaszolt kérdések vannak az adott témával kapcsolatban. Vitát provokált, véleményeket, javaslatokat követelt. Azt mondta, „a válaszokat nem biztos, hogy tudni kell, de a kérdéseket igen”. A legösztönzőbb az a pedagógia, amely megmutatja egy-egy tudományterület határait és korlátait is. És megtapasztalhattuk a tudományos eredetiség varázsát, nemességét, becsületet, erkölcsöt, kritikát és önkritikát, öniróniát, szerénységet és becsvágyat, a tevékeny, aktív emberszeretetet, a gyengék pártfogását, a hátrányos helyzetűek segítségét, a hülyék és zsarnokok kinevetését és megvetését. Jó és könnyű volt tőle tanulni. Önmagát ugyanolyan élesen kritikus szemmel nézte mint a világot, soha nem rejtegette saját hibáit, gyengeségeit, sőt, kifejezetten hangsúlyozta őket, mindez része volt zseniális eredetiségének. Tudom, hogy akik tanítványai voltak több nemzedéken át, ilyen emlékeket őriznek róla.

4. Mivel Szépe Györgyöt nem pusztán a modern nyelvészet érdekelte önmagában, hanem a nyelv és az ember viszonyának teljessége, ezért mélyen átérezte a nyelv kapcsán kifejeződő közösségi és egyéni hátrányok, hiányok csapdáit, az uralmi és alávetettségi helyzetek nyelvhasználati következményeit. A korabeli szociológiával szinkronban égető problémát és feladatot jelentett számára a társadalmi nyelvi hátrányok enyhítése, az óvodai és közoktatásbeli anyanyelvi nevelés megújítása. Tűrhetetlenné érezte, hogy az iskola leképezze, sőt felerősítse a szocio- kulturális hátrányokat, többek között az iskolai anyanyelvi nevelés merev, elavult rendszere révén. A 70-es évek elején a közoktatás tartalmát és módszereit radikálisan újragondoló szellemi mozgalom indult, melyben találkozott a komplex matematika mozgalma (Varga Tamás, Péter Rózsa, Dienes Tamás), a természettudományos nevelés újra gondolása (a kísérletezés és a modellek irányában: Marx György), a Kodály módszer igazi arcát megjeleníteni kívánók (Kokas Klára) az új irodalmi nevelési elgondolások

(Szabolcsi Miklós és munkatársai) valamint az anyanyelvi nevelés megújítása, előbb középfokon, majd az általános iskolában (Szépe György és a Fiala nyelvészek munkaközössége). A mozgalom egészen különleges módon intézményesült, mögéje állt Szentágothai János, a világhírű agykutató, az MTA akkori elnöke. Megalakították az MTA Elnökségi Közoktatási Bizottságát, melynek titkára, de főként lelke, motorja volt Szépe György. Az emberi képességek fejlesztését nem tantárgyakban, hanem képesség- és műveltségterületeken, összefüggő rendszerben gondolták végig és több évtizedes távlatokra tekintettel fogalmazta meg a Bizottság a konkrét javaslatát, amiket a MŰVELTSÉG AZ EZREDFORDULÓN c. kötet foglalt össze. Mindez inspirációt és támogatást jelentett az iskolát jobbra tenni akaró tanárok és kutatók számára. Egy sor vadonatúj tanítási programot írtak meg és kezdtek el tanítani vállalkozó szellemű iskolákban, köztük radikálisan új és hatékony programokat a középiskolai és az általános iskolai anyanyelvi és kommunikációs nevelés számára. A szerzők között ott volt az a fiatal nyelvész közösség, melynek tagjai Szépe György tanítványai és munkatársai voltak.

5. Sajnos, az új anyanyelvi nevelési programokat a régi pedagógiához kötődő érdekcsoportok a 80-as években fokozatosan kiszorították, kifulladásra kényszerítették. A vállalkozás mégsem volt eredménytelen. A közoktatás modernizálására irányuló programok felvetették a tanárképzés korszerűsítését, a felsőoktatást megújítását. Szépe György a korábban felvállalt feladatokat új keretben törekedett megoldani. Egyik kezdeményezője és kivitelezője volt annak hogy a 80-as évek elején az akkori legjobb magyarországi főiskolát, a Pécsi Tanárképző Főiskolát egyetemmé alakították át, és azon belül bölcsészkarot hoztak létre. Bonyolult munka volt. Felépítette a nyelvtudomány tanszéket (melyben magyar nyelvészetet és általános nyelvészetet egyaránt tanítottak), majd a 90-es években az Alkalmazott nyelvészet doktori programot. Egyik fontos törekvése az volt, hogy a közoktatást segítse, támogassa a felsőoktatás oldaláról a tanárok mindennapi munkáját is és a lehetséges kutató tevékenységüket is. Voltak, akik ezt nem nagyon értették. Fanyalogtak, „minek ennyi pedagógus egy alkalmazott nyelvészeti doktori programba” –mondogatták. Pedig Szépe Györgynek volt igaza, mert a tudományt és társadalmi környezetét egyszerre tekintve, társadalmilag hasznos nyelvészetet is akart (természetesen nem a teoretikus nyelvészet helyett, hanem mellette és vele kölcsönhatásban). Gondolt például azoknak a tanároknak a szellemi támogatására, akik sokszorosan hátrányos helyzetű településeken igyekeztek kialakítani és követni újító, jobbitó tanítási elképzeléseiket, szembekerülve sokszor az értetlen önkormányzattal és értetlen szülőkkel. Ekkor támogatásul mögöttük ott lehetett egy egyetemi program, a maga tekintélyével.

6. Szépe György hű maradt ahhoz, hogy a nemzetközi szellemi mozgalmaknak részeseiként létezzünk. A 80-as évek közepétől a nyelvi jogok, a nyelvi politika és a nyelvi tervezés foglalkoztatja. Az európai nyelvi politika alap gondolatainak itthoni úttörőjévé vált. Javaslati, szellemisége tükröződnek a REGIONÁLIS VAGY KISEBBSÉGI NYELVEK EURÓPAI CHARTÁJÁBAN (Strasbourg, 1992) és egyik aláírója volt A NYELVI JOGOK EGYETEMES NYILATKOZATÁ-NAK. (Barcelona, 1996). Úttörő volt Magyarországon annak kifejtésében, hogy az anyanyelv szabad használata alapvető emberi jog, amely -- többek között -- magában foglalja az anyanyelv zavartalan elsajátítását a családi otthonban, a magánszférában, valamint a közösség által fenntartott intézményekben, és valamennyi oktatási intézményben (az elemi iskolától a posztgraduális képzésig), továbbá tartalmazza az anyanyelvnek, mint állampolgári jognak a gyakorlását a politikai, kulturális és egyházi élet valamennyi fórumán és a hivatalok által fenntartott szolgáltatások területén. Szépe hangsúlyozta, ez természetesen nemcsak egyéni, hanem közösségi jog is, melynek érvényesítésében elsősorban maguk az érintett csoportokat

tekintette illetékesnek. Szót emelt a magyarországi jelnyelv elismertetéséért és használatáért is.

7. Soha nem adta fel azt az elképzelését, amely az anyanyelvi nevelés új rendszerű fejlesztésére irányult. Előadásában újra és újra visszatért a közoktatásbeli anyanyelvi nevelés modernizációjának szükségességére és arra, hogy ebben a nyelvtudománynak alapvető szerepet kell kapnia, mert az anyanyelv -- agyi-neurológiai szempontból éppen úgy, mint a társas-közösségi funkciók szempontjából -- más iskolai tárgyhoz nem hasonlítható tudáson és emberi képességen alapul, melyet az őt magyarázó tudomány eredményei alapján kellene gondozni az iskolában. Felismeri a magyar társadalom részekre szakadását az internet korában: bemutatja, hogy miközben a társadalom kb. egyharmada közel áll a funkcionális analfabétizmushoz, addig a másik harmada a papírkorszakban él, és csak a harmadik harmada jutott el az elektronikus korszakba. Ezt kezelni kell, ezen segíteni kell, hangsúlyozta.

8. Intézményeket teremtő munkája éppoly eredeti és úttörő volt, mint kutató munkássága. Egyetemi bölcsészkar alapítói között volt, korszerű nyelvészet szakokat hozott létre két egyetemen is, meg doktori programot. Kutatóintézeti osztályokat és nyelvész munkaközösségeket teremtett, testületek motorja volt és menedzselője volt. Több fontos periodika, illetve azzá vált kiadvány egyik alapítója (Általános nyelvészeti tanulmányok, Modern nyelvtanítás). A Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének alapítója és elnöke. Lehetetlen vállalkozás volna számot adni azokról a nemzetközi és hazai konferenciákról, találkozókról melyeknek az ötlete tőle származott, melyeket ő talált ki és szervezett meg.

9. Élete során sokszor írt pályatársakról. A 90-es évektől ez egyik központi érdeklődési területévé vált. A nyelvészetet művelő emberek sorsát vette tehát szemügyre és a nyelvészeti munkásokét (a szerényen szolgáló, nélkülözhetetlen kutatókét) portrékban, egyetemi előadássorozataiban. Bár a konvenciókat mélyen értette és tisztelte, a portrékban nem követte őket. Ezek olyan grafit rajzok (nem fényképek), melyekben a szigorúan tárgyilagos megállapítások és a személyes megjegyzések váltogatják egymást, meghatva és elgondolkoztatva az olvasót. Portéiban valahogy ott volt, benne volt ő maga is. Figyeljük csak, miképpen magyarázza TELEGDI ZSIGMOND BOLDOGSÁGOS EMLÉKEZETE (NyK 95. 1996-1997) című visszaemlékezésében magát a címet. Idézem:

„Megemlékezésem címében a „boldogságos” szó szerepel; ezt adtam meg az emlékülés előtt is: a programban „boldog” szó jelent meg (gondolom, hogy a rendezők nem találták helyénvalónak az általam kért vallási konnotációjú szót). Én azonban nagyon is szándékosan használom ezt a szót: valahogy jelzi Telegdi Zsigmondnak alázatos és derűs személyiségét. Tavaly december körül egyébként is nagyon foglalkoztatott a boldogság kérdése. Eszembe jutott Fokos Dávid - szintén páratlanul szerény - finnugor nyelvész reagálása, amikor a Magyar Nyelvtudományi Társaságban felköszöntötték 90. születésnapja alkalmából. Fokos Dávid azt mondta, hogy elsősorban azért boldog, mert - ahogy látja - a felköszöntőket boldoggá teszi, hogy őt felköszönthetik (s azt hiszik, hogy ezáltal őneki is boldogságot okoznak).

Telegdi Zsigmond ennél egyszerűbben fejezhette volna ki magát hasonló szituációban. Először is azt mondta volna, hogy „Nahát”, - ez őneki egyik kedvenc szava volt. Az ő boldogsága ugyanis kevésbé volt biedermeier jellegű. Némi gondolkodás után - azt hiszem - elismerte volna, hogy boldog ember, de - s ez ismét csak feltevésem - elkezdte volna

elemezni, hogy miben is áll ez: legalább egy objektív és egy szubjektív oldalt próbált volna meg szétválasztani.

Boldogságának objektív - tudománytörténeti aspektusa -, ha súghatnék neki, az volt, hogy kompromisszumok nélkül kereste az igazságot (botlások meg tévedések között is, sokat kockáztatva). A szubjektív ok pedig - ezt még inkább halk találgatásként mondom - az lehetett, hogy előmozdított fontos ügyeket (kollégáinak és tanítványainak társaságában)”. (NyK 95 évf. 207. l.) .Eddig az idézet.

10. Szépe György útját a dolgok jobbá tétele jegyében járta be. A modern nyelvtudomány egyik úttörőjeként bekapcsolta a magyarországi nyelvészeti és társadalomtudományi gondolkodást a nemzetközi szellemi életbe. Ezt megjelenítette a felsőoktatásban, a nyelvészképzésben. Ő maga is szellemi mozgalmakat indított el a társadalmi és a nyelvi hátrányok enyhítésére a közoktatásban, az anyanyelvi nevelésben és az idegennyelv oktatásban. Ez vezette el a nyelvi tervezés és nyelvpolitika témáihoz. Majd az eszmék és intézmények után magukat, a nyelvészetet művelő embereket, az ő sorsukat mutatta meg a portréiban. Ezáltal önmagát is, saját, megtett útját is értelmezte úgy, hogy mindig előremutató tanulságokkal szolgált, rámutatott az erkölcs és a kultúra elveire.

Szépe György szabadszellemű, bátor ember volt, aki követte önnön tehetségének törvényeit, saját belső parancsait és közben önzetlenül megajándékozott minket a tanulságokkal kutatásról, emberről, sorsról, közösségről. Tanítványai lehettünk és dolgozhattunk vele. Munkássága része az egyetemes kultúrának.

Budapest, 2012. szeptember 24.